

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Επιμέλεια: Μ.Α. Χρυσομάλλης
Επίκουρος Καθηγητής Νομικής ΔΠΘ

ΔΕΚ, Υπόθεση C-173/03, Traghetti del Mediterraneo SpA (υπό εκκαθάριση) κατά Ιταλικής Δημοκρατίας (προδικαστική), Απόφαση της 13ης Ιουνίου 2006, μη δημοσιευμένη.

ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ: Εξωσυμβατική ευθύνη των κρατών μελών – Ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο – Περιορισμός από τον εθνικό νομοθέτη της ευθύνης του κράτους μόνο σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή – Αποκλεισμός κάθε ευθύνης για την ερμηνεία των κανόνων δικαίου και την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο της ασκήσεως της δικαιοδοτικής δραστηριότητας

(Τμήμα μείζονος συνθέσεως αποτελούμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans (εισηγητή), K. Schiemann και J. Makarczyk, προέδρους τμήματος, J. N. Cunha Rodrigues, R. Silva de Lapuerta, K. Lenaerts, P. Kūris, E. Juhasz και U. Lohmus, δικαστές Γενικός Εισαγγελέας Ph. Léger)

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει εθνική νομοθεσία αποκλείουσα εν γένει την ευθύνη του κράτους - μέλους για τις ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει επίσης εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους - μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της αποφάσεως της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, Köbler.

I. Πραγματικά περιστατικά (συνοπτικά)

Η Traghetti del Mediterraneo SpA (στο εξής TDM) και η Tirrenia di Navigazione (στο εξής Tirrenia) είναι επιχειρήσεις θαλασσιών μεταφορών, που στη δεκαετία του '70 πραγματοποιούσαν τακτικές θαλάσσιες μεταφορές μεταξύ αφενός της ηπειρωτικής Ιταλίας και αφετέρου της Σαρδηνίας και της Σικελίας. Το 1981 η

TDM και ενώ βρίσκονταν υπό πτώχευση ενήγαγε την Tirrenia στο Tribunale di Napoli ισχυριζόμενη την εκ μέρους της ανταγωνιστικής της παραβίαση τόσο της ιταλικής όσο και της κοινοτικής νομοθεσίας για τον ανταγωνισμό, στο βαθμό που η Tirrenia καταγράστηκε την δεσπόζουσα θέση της στην αγορά, εφαρμόζοντας χαμηλότερες του κόστους τιμές εκμεταλλευόμενη κρατικές επιδοτήσεις, των οποίων η νομιμότητα από την πλευρά του κοινοτικού δικαίου ήταν αμφισβητούμενη. Το 1993 η αγωγή της TDM απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι οι επίδικες επιδοτήσεις μπορούσαν να δικαιολογηθούν, αφού κατά τη Συνθ.ΕΚ εκπλήρωναν σκοπούς γενικού συμφέροντος, όπως είναι η περιφερειακή ανάπτυξη της περιοχής του Mezzogiorno και σε κάθε περίπτωση δεν έθιγαν ανταγωνιστικές της Tirrenia δραστηριότητες. Ούτε η έφεση της TDM ενώπιον του Corte d' appello di Napoli έφερε αποτέλεσμα, αφού το εν λόγω δικαστήριο το 1996 κύρωσε την πρωτόδικη απόφαση το αιτιολογικό της οποίας έκανε δεκτό, χωρίς να παραπέμψει σχετικά προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ.

Κατόπιν των παραπάνω η TDM, που στο μεταξύ τέθηκε υπό εκκαθάριση, δια του συνδίκου της πτωχεύσεως άσκησε αναίρεση ενώπιον του Corte suprema di cassazione. Η αναίρεση αυτή απορρίφθηκε το 2000, αφού κατά το ιταλικό ακυρωτικό δικαστήριο η απόφαση του δικαστηρίου που επιλήφθηκε της ουσίας τήρησε το γράμμα των διατάξεων της Συνθ.ΕΚ και ήταν, κατά τα λοιπά, απολύτως σύμφωνη με τη νομολογία του Δικαστηρίου. Όσον αφορά το αίτημα προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΚ, που προέβαλε η TDM, το εν λόγω ανώτατο δικαστήριο έκρινε ότι δεν ήταν αναγκαία, στο μέτρο που η λύση που έδωσε το Corte d' appello di Napoli ήταν σύμφωνη με τη νομολογία του Δικαστηρίου και ιδίως με την απόφαση της 22ας Μαΐου 1985, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου που αφορούσε τον τομέα των μεταφορών.

Στη συνέχεια η TDM εκτιμώντας ότι η απόφαση του Corte suprema di cassazione στηρίζεται σε εσφαλμένη ερμηνεία των κανόνων της Συνθ.ΕΚ περί ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων και στην εσφαλμένη διαπίστωση ότι υφίσταται σχετική πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ενήγαγε την Ιταλική Δημοκρατία ενώπιον του Tribunale di Genova, ζητώντας να υποχρεωθεί σε αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη η επιχείρηση λόγω των σφαλμάτων ερμηνείας στα οποία υπέπεσε το Corte suprema di cassazione και λόγω της παραβίασεως της υποχρέωσης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος που υπέχει το εν λόγω δικαστήριο από το άρθρο 234 Συνθ.ΕΚ. Η TDM, στήριξε τους ισχυρισμούς της στην απόφαση 2001/851/ΕΚ της Επιτροπής, όσον αφορά τις κρατικές ενισχύσεις που χορηγήθηκαν στην Tirrenia. Η εν λόγω απόφαση αφορούσε επιδοτήσεις που χορηγήθηκαν μετά από την επίμαχη περίοδο στη διαφορά της κύριας δίκης, αλλά εκδόθηκε πριν από την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Corte suprema di cassazione. Συναφώς η TDM υποστήριξε ότι, αν το ακυρωτικό δικαστήριο είχε υποβάλει στο ΔΕΚ προδικαστική πα-

ραπομπή, η αίτηση αναιρέσεως θα είχε εντελώς διαφορετική έκβαση, αφού, άλλωστε, κατόπιν το ίδιο δικαστήριο σε άλλη δίκη έκανε δεκτή τη θέση της Επιτροπής με αποτέλεσμα να κηρύξει παράνομες τις ενισχύσεις που χορηγήθηκαν στην Tiptenia.

Η Ιταλική Δημοκρατία αμφισβήτησε το παραδεκτό της αγωγής αποζημίωσης, στηριζόμενη στις διατάξεις του νόμου 117/88 περί της αποκατάστασης των ζημιών που προκλήθηκαν κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής δραστηριότητας και περί της αστικής ευθύνης των δικαστικών λειτουργών και ιδίως στο άρθρο 2, παράγραφος 2, κατά το οποίο η ερμηνεία κανόνων δικαίου στο πλαίσιο της ασκήσεως της δικαιοδοτικής δραστηριότητας δεν μπορεί να θεμελιώσει ευθύνη του κράτους. Επικουρικά δε το ιταλικό δημόσιο υποστήριξε ότι η αγωγή της TDM έπρεπε να απορριφθεί στο βαθμό που δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως και δεδομένου ότι η απόφαση του Corte suprema di cassazione είχε ισχύ δεδικασμένου, οπότε δεν μπορούσε πλέον να προσβληθεί.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι το άρθρο 2 του νόμου 117/88 προβλέπει τα εξής:

«1. Όποιος υπέστη απρόκλητη ζημία λόγω συμπεριφοράς, πράξεως ή δικαστικού μέτρου εκ μέρους δικαστικού λειτουργού, ο οποίος επέδειξε δόλο ή βαριά αμέλεια κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ή λόγω αρνησιδικίας, μπορεί να προσφύγει κατά του Δημοσίου για να επιτύχει αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που υπέστη καθώς και της μη περιουσιακής ζημίας που απορρέει από τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας.

2. Κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής δραστηριότητας, η ερμηνεία των κανόνων δικαίου και η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων δεν θεμελιώνουν ευθύνη.

3. Συνιστούν βαριά αμέλεια:

a) η σοβαρή παράβαση του νόμου από ασύγγνωστη αμέλεια·

b) η οφειλόμενη σε ασύγγνωστη αμέλεια διαπίστωση πραγματικού περιστατικού του οποίου η ύπαρξη αδιαμφισβήτητα αποκλείεται από τη δικογραφία·

c) η οφειλόμενη σε ασύγγνωστη αμέλεια άρνηση πραγματικού περιστατικού του οποίου η ύπαρξη αδιαμφισβήτητα προκύπτει από τη δικογραφία·

d) η λήψη μέτρου που αφορά την προσωπική ελευθερία πέραν των περιπτώσεων που ορίζει ο νόμος ή χωρίς αιτιολογία».

Στα επιχειρήματα της Ιταλικής Δημοκρατίας η TDM αντέτεινε ότι ο νόμος 117/88 δεν συνάδει προς τις επιταγές του κοινοτικού δικαίου, όπως αυτές καθορίστηκαν από το ΔΕΚ με τις αποφάσεις Francovich, Brasserie du Pêcheur και Factortame, αφού οι προϋποθέσεις του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων που προβλέπει ο εν λόγω νόμος και η πρακτική που εφαρμόζουν, συναφώς, τα εθνικά δικαστήρια (μεταξύ των οποίων και το Corte suprema di cassazione) είναι τόσο περιοριστικές ώστε καθιστούν εξαιρετικώς δυσχερή, έως και πρακτικώς αδύνατη, την εκ μέρους

του κράτους αποκατάσταση ζημιών που προκλήθηκαν από δικαστικές αποφάσεις.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Tribunale di Genova, έχοντας αμφιβολίες όσον αφορά τον τρόπο επιλύσεως της ενώπιόν του διαφοράς και τη δυνατότητα επεκτάσεως στη δικαστική εξουσία των αρχών που έχει θέσει το Δικαστήριο με τις προαναφερθείσες αποφάσεις του στον τομέα των παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου κατά την άσκηση της νομοθετικής δραστηριότητας, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Ευθύνεται ένα κράτος - μέλος έναντι των πολιτών, με βάση τις αρχές περί εξωσυμβατικής ευθύνης, από σφάλματα των δικαστικών του λειτουργών κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου ή την παράλειψη εφαρμογής του δικαίου αυτού και, ειδικότερα, την παράλειψη εκπληρώσεως εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο της υποχρεώσεως προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο βάσει του άρθρου 234, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης;

2) Στην περίπτωση που πρέπει να θεωρηθεί ότι ένα κράτος - μέλος ευθύνεται από τα σφάλματα των δικαστών του κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και, ειδικότερα, από την παράλειψη προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο κατά την έννοια του άρθρου 234, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης, ερωτάται αν εμποδίζει τη διαπίστωση της ευθύνης αυτής - και, επομένως, αν είναι ασυμβίβαστη προς τις αρχές του κοινοτικού δικαίου - εθνική ρύθμιση περί ευθύνης του κράτους λόγω σφαλμάτων των δικαστών όταν:

- αποκλείει την ευθύνη που συνδέεται με τη δραστηριότητα ερμηνείας των κανόνων δικαίου και την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της δικαστικής δραστηριότητας,

- περιορίζει την ευθύνη του κράτους μόνο στις περιπτώσεις δόλου και βαριάς αμέλειας του δικαστή»;

Κατόπιν της αποφάσεως του ΔΕΚ της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, *Köbler*, το Tribunale di Genova, θεώρησε ότι η προαναφερθείσα *απόφαση Köbler* έδωσε εξαντλητική απάντηση στο πρώτο από τα δύο ερωτήματά του. Έτσι, το απέσυρε. Αντίθετα, έκρινε αναγκαίο να επιμείνει στο δεύτερο ερώτημά του, προκειμένου το ΔΕΚ να εκτιμήσει, αν το κοινοτικό δίκαιο και, ειδικότερα, οι αρχές που έθεσε το Δικαστήριο με την *απόφαση Köbler* επιτρέπουν ή όχι εθνική ρύθμιση, η οποία, αφενός, αποκλείει την ευθύνη του κράτους για ζημιές που προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από εθνικό δικαστήριο, όταν η παράβαση αυτή απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία κανόνων δικαίου ή την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων και, αφετέρου, περιορίζει, κατά τα λοιπά, την ευθύνη αυτή σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή.

II. Η Απόφαση του ΔΕΚ (απόσπασμα)

Επί του προδικαστικού ερωτήματος

24. Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι η εκκρεμής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου διαδικασία έχει ως αντικείμενο αγωγή με την οποία ζητείται να διαπιστωθεί η ευθύνη του κράτους λόγω αποφάσεως ανωτάτου δικαστηρίου μη δυνάμενης να προσβληθεί με ένδικο μέσο. Το ερώτημα στο οποίο εμμένει το αιτούν δικαστήριο πρέπει, συνεπώς, να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αφορά, κατ' ουσίαν, το αν το κοινοτικό δίκαιο και, ειδικότερα, οι αρχές που έθεσε το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler δεν επιτρέπουν εθνική ρύθμιση όπως η επίδικη της κύριας δίκης, η οποία, αφενός, αποκλείει την ευθύνη του κράτους για ζημιές προκληθείσες σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από εθνικό δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, όταν η παράβαση αυτή απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία κανόνων δικαίου ή την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων, και, αφετέρου, περιορίζει, κατά τα λοιπά, την ευθύνη αυτή σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή.

25. Η απάντηση τόσο της ΤΔΜ όσο και της Επιτροπής στο ερώτημα αυτό είναι σαφώς καταφατική. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψη ότι η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων καθώς και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου είναι συνυφασμένες με τη δικαιοδοτική δραστηριότητα, ο αποκλεισμός, υπό τις περιστάσεις αυτές, της ευθύνης του κράτους για ζημιές οι οποίες προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω της ασκήσεως της δραστηριότητας αυτής συνεπάγεται, στην πράξη, αποκλεισμό κάθε ευθύνης του κράτους για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς.

26. Όσον αφορά, εξάλλου, τον περιορισμό της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, πρόκειται επίσης για *de facto* αποκλεισμό κάθε ευθύνης του κράτους, καθόσον, αφενός, η έννοια της «βαριάς αμέλειας», αυτή καθαυτή, δεν εκτιμάται κατά διακριτική ευχέρεια από τον δικαστή που καλείται να αποφανθεί επί ενδεχόμενης αγωγής για την αποκατάσταση ζημιών προκληθεισών από δικαστική απόφαση, αλλά ορίζεται αυστηρά από τον εθνικό νομοθέτη, ο οποίος απαριθμεί εκ των προτέρων – και περιοριστικώς – τις περιπτώσεις βαριάς αμέλειας.

27. Κατά την ΤΔΜ, αφενός, από την πείρα που διαθέτει η Ιταλία στην εφαρμογή του νόμου 117/88 προκύπτει ότι τα δικαστήρια του κράτους αυτού και ιδίως το *Corte suprema di cassazione* ερμηνεύουν με ιδιαίτερος περιοριστικό τρόπο τον εν λόγω νόμο καθώς και τις έννοιες της «βαριάς αμέλειας» και της «ασύγγνωστης αμέλειας». Το δικαστήριο αυτό ερμηνεύει τις εν λόγω έννοιες ως «πρόδηλη, κατάφωρη και σοβαρή παράβαση της νομοθεσίας» ή ως έννοιες που ερμηνεύουν τη νομοθεσία «κατά τρόπο αντίθετο προς κάθε λογικό κριτήριο», με συνέπεια να απορρίπτονται σχεδόν συστη-

ματικώς, στην πράξη, οι υποβαλλόμενες κατά του ιταλικού κράτους καταγγελίες.

28. Αντιθέτως, κατά την Ιταλική Κυβέρνηση, η οποία υποστηρίζεται επί του σημείου αυτού από την Ιρλανδία και την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, μια εθνική ρύθμιση όπως η επίδικη της κύριας δίκης είναι απολύτως σύμφωνη προς τις αρχές του κοινοτικού δικαίου, καθόσον εξισορροπεί την ανάγκη, αφενός, διασφάλισης της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας και των επιταγών της ασφάλειας δικαίου και, αφετέρου, παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στους ιδιώτες σε περιπτώσεις κατάφωρων παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς.

29. Στο πλαίσιο αυτό, η ευθύνη των κρατών - μελών για τις ζημιές που προκαλούνται από τις εν λόγω παραβάσεις, ακόμη και αν διαπιστώνεται, πρέπει να περιορίζεται στις περιπτώσεις στις οποίες θα μπορούσε να διαπιστωθεί αρκούντως κατάφωρη παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο, η ευθύνη αυτή δεν μπορεί να υπάρξει σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η ερμηνεία των διατάξεων της Συνθήκης στην οποία προέβη το εθνικό δικαστήριο για την επίλυση της διαφοράς λαμβάνεται προσηκόντως υπόψη στην αιτιολογία της οικείας αποφάσεως του εν λόγω δικαστηρίου.

30. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler, η οποία εκδόθηκε μετά την εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου υποβολή στο Δικαστήριο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η αρχή βάσει της οποίας ένα κράτος - μέλος υποχρεούται να αποκαταστήσει τις ζημιές που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου οι οποίες του προσάπτονται ισχύει σε κάθε περίπτωση παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, ανεξαρτήτως του οργάνου του οποίου η πράξη ή παράλειψη αποτελεί αντικείμενο της παραβάσεως (βλ. σκέψη 31 της αποφάσεως αυτής).

31. Το Δικαστήριο, στηριζόμενο, επί του σημείου αυτού, στον ουσιαστικό ρόλο της δικαστικής εξουσίας στην προστασία των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από τους κοινοτικούς κανόνες και στο γεγονός ότι ένα δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο αποτελεί, εξ ορισμού, το ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο ενώπιον του οποίου οι ιδιώτες μπορούν να προβάλλουν τα δικαιώματά που τους εξασφαλίζει το κοινοτικό δίκαιο, διαπίστωσε ότι η προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων περιορίζεται – οπότε θίγεται και η πλήρης αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων που εξασφαλίζουν σχετικά δικαιώματα –, αν αποκλειστεί η δυνατότητα αποκαταστάσεως, υπό ορισμένες περιστάσεις, των ζημιών που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου λόγω αποφάσεως εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 33 έως 36).

32. Βεβαίως, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας της δικαιοδοτικής δραστηριότητας καθώς και των νομίμων επιταγών της ασφάλειας δικαίου, η ευθύνη

του κράτους δεν είναι απερίοριστη σε τέτοιου είδους περιπτώσεις. Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, η ευθύνη αυτή θεμελιώνεται μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο. Για να εξακριβωθεί αν πληρούται η προϋπόθεση αυτή, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται αγωγής αποζημιώσεως πρέπει, συναφώς, να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία της υποθέσεως που έχει υποβληθεί στην κρίση του και ιδίως τον βαθμό σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα, την υποκειμενική υπόσταση της παραβάσεως, το αν η πλάνη περί το δίκαιο είναι συγγνωστή ή ασύγγνωστη, την άποψη που ενδεχομένως εξέφρασε ένα κοινοτικό όργανο, καθώς και το αν το οικείο δικαστήριο παρέβη την υποχρέωση υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως την οποία υπέχει από το άρθρο 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 53 έως 55).

33. Ανάλογες εκτιμήσεις σχετικά με την ανάγκη εξασφαλίσεως στους ιδιώτες αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο απάδουν, ομοίως, προς τον αποκλεισμό της ευθύνης του κράτους για τον μοναδικό λόγο ότι η παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την ερμηνεία των κανόνων δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο.

34. Συγκεκριμένα, αφενός, η ερμηνεία των κανόνων δικαίου συνδέεται με την ουσία της δικαιοδοτικής εξουσίας, καθόσον, ανεξαρτήτως του οικείου τομέα δραστηριότητας, ο δικαστής, στην κρίση του οποίου υποβάλλονται διαφορετικές ή αντικρουόμενες απόψεις, οφείλει συνήθως να ερμηνεύσει τους κρίσιμους κανόνες δικαίου – εθνικούς και/ή κοινοτικούς – προκειμένου να επιλύσει τη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί.

35. Αφετέρου, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο πρόδηλης παραβάσεως του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου ακριβώς κατά την άσκηση της εν λόγω ερμηνευτικής δραστηριότητας, π.χ. στην περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο προβαίνει σε προδήλως εσφαλμένη ερμηνεία ενός ουσιαστικού ή δικονομικού κανόνα, ιδίως από πλευράς της σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου (βλ., συναφώς, προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψη 56), ή στην περίπτωση κατά την οποία η ερμηνεία του εθνικού δικαίου από το εν λόγω δικαστήριο συνεπάγεται, στην πράξη, παράβαση του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου.

36. Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας με το σημείο 52 των προτάσεών του, ο αποκλεισμός της ευθύνης του κράτους, υπό ανάλογες περιστάσεις, με την αιτιολογία ότι η παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την εκ μέρους δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου καθιστά άνευ ουσίας την αρχή που έθεσε το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο για τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο και τα οποία υποχρεούνται να εξασφαλίζουν, σε εθνική κλίμακα, την ομοιόμορφη

ερμηνεία των κανόνων δικαίου.

37. Ανάλογο συμπέρασμα πρέπει να συναχθεί όταν πρόκειται περί νομοθεσίας αποκλείουσας εν γένει την ευθύνη του κράτους στην περίπτωση κατά την οποία η ευθύνη του εν λόγω κράτους απορρέει από την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

38. Συγκεκριμένα, αφενός, αυτού του είδους η αξιολόγηση αποτελεί, όπως και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου, μια άλλη ουσιαστική παράμετρο της δικαιοδοτικής δραστηριότητας, καθόσον, ανεξαρτήτως της ερμηνείας στην οποία προβαίνει το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται συγκεκριμένης υποθέσεως, η εφαρμογή των εν λόγω κανόνων στην οικεία περίπτωση εξαρτάται συχνά από την εκ μέρους του αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως, καθώς και από την αξία και την κρισιμότητα των αποδεικτικών στοιχείων που παρέχουν σχετικώς τα μέρη της διαφοράς.

39. Αφετέρου, η εν λόγω αξιολόγηση – που συχνά απαιτεί πολύπλοκες αναλύσεις – συνεπάγεται επίσης, υπό ορισμένες περιστάσεις, πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, ανεξαρτήτως του αν η αξιολόγηση αυτή πραγματοποιείται στο πλαίσιο της εφαρμογής ειδικών κανόνων σχετικών με το βάρος αποδείξεως, την αξία των εν λόγω αποδεικτικών στοιχείων ή το απαράδεκτο των αποδεικτικών μέσων, ή στο πλαίσιο της εφαρμογής κανόνων οι οποίοι απαιτούν τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών.

40. Ο πλήρης αποκλεισμός, υπό τις περιστάσεις αυτές, της ευθύνης του κράτους με την αιτιολογία ότι η προσαπτόμενη στο εθνικό δικαστήριο παράβαση αφορά την εκ μέρους του αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών ή των αποδεικτικών στοιχείων στερεί επίσης από την αρχή που τέθηκε με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler την πρακτική αποτελεσματικότητά της όσον αφορά τις πρόδηλες παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο.

41. Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας με τα σημεία 87 έως 89 των προτάσεών του, το ίδιο ισχύει, ειδικότερα, στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων. Ο πλήρης αποκλεισμός, στον τομέα αυτό, της ευθύνης του κράτους με την αιτιολογία ότι η εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών ενδέχεται να περιορίσει τις δικονομικές εγγυήσεις που παρέχονται στους ιδιώτες, στο μέτρο που η προάσπιση των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από τις κρίσιμες διατάξεις της Συνθήκης εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από διαδοχικές πράξεις νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών. Στην περίπτωση πλήρους αποκλεισμού της ευθύνης του κράτους λόγω της εκ μέρους δικαστηρίου αξιολογήσεως των πραγματικών περιστατικών, οι εν λόγω ιδιώτες στερούνται δικαστικής προστασίας, αν ένα εθνικό δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο υποπέσει σε

πρόδηλη πλάνη κατά τον έλεγχο των προαναφερθεισών πράξεων νομικού χαρακτήρισμού των πραγματικών περιστατικών.

42. Όσον αφορά, τέλος, τον περιορισμό της ευθύνης του κράτους σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, επιβάλλεται να υπομνησθεί, όπως επισημάνθηκε με τη σκέψη 32 της παρούσας αποφάσεως, ότι, με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ευθύνη του κράτους για ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο θα μπορούσε να θεμελιωθεί μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία το εν λόγω δικαστήριο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο.

43. Αυτή η πρόδηλη παράβαση εκτιμάται, μεταξύ άλλων, βάσει ορισμένων κριτηρίων όπως ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα, καθώς και το αν η πλάνη περί το δίκαιο είναι συγγνωστή ή ασύγγνωστη και αν το οικείο δικαστήριο παρέβη την υποχρέωση υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως που υπέχει από το άρθρο 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ, τεκμαίρεται δε, εν πάση περιπτώσει, όταν η οικεία απόφαση αντιβαίνει προδήλως στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 53 έως 56).

44. Συνεπώς, μολοντί δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο το εθνικό δίκαιο να διευκρινίζει τα σχετικά με τη φύση ή τον βαθμό μιας παραβάσεως κριτήρια που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να διαπιστωθεί η ευθύνη του κράτους από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, τα εν λόγω κριτήρια δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να επιβάλλουν αυστηρότερους όρους από εκείνους που συνεπάγεται η πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler.

45. Συνεπώς, αν πληρούται η τελευταία αυτή προϋπόθεση, αναγνωρίζεται δικαίωμα αποζημιώσεως, εφόσον αποδειχθεί ότι ο παραβιασθείς κανόνας δικαίου αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες και ότι υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της προβαλλομένης πρόδηλης παραβάσεως και της ζημίας που υπέστη ο ενδιαφερόμενος (επί του σημείου αυτού, βλ., μεταξύ άλλων, τις προαναφερθείσες αποφάσεις Francovich κ.λπ., σκέψη 40, Brasserie du Pêcheur και Factortame, σκέψη 51, και Köbler, σκέψη 51). Όπως προκύπτει, μεταξύ άλλων, από τη σκέψη 57 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler, οι τρεις αυτές προϋποθέσεις είναι πράγματι αναγκαίες και αρκετές για να θεμελιωθεί υπέρ των ιδιωτών δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται το ενδεχόμενο θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους υπό λιγότερο περιοριστικές συνθήκες βάσει του εθνικού δικαίου.

46. Κατόπιν όλων των ανωτέρω σκέψεων, στο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, όπως αναδιατυπώθηκε με το από 13 Ιανουαρίου 2004 έγγραφό του, πρέπει

να δοθεί η απάντηση ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει εθνική νομοθεσία αποκλείουσα εν γένει την ευθύνη του κράτους - μέλους για τις ζημιές που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων. Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει επίσης εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους - μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler.

Επί των δικαστικών εξόδων

47. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπόμπου που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει εθνική νομοθεσία αποκλείουσα εν γένει την ευθύνη του κράτους - μέλους για τις ζημιές που προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει επίσης εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους - μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της αποφάσεως Köbler, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003.

III. Σχόλιο

1. Το ζήτημα της ευθύνης των Κρατών - μελών, γενικά

Μετά από τα αρχικά στάδια εξέλιξης του Κοινοτικού Δικαίου, όπου το ΔΕΚ διατύπωσε τι θεμελιώδεις για την κοινοτική έννομη τάξη αρχές της υπεροχής και της αμέσου ισχύος των κοινοτικών κανόνων, η σημαντικότερη, ίσως, εξέλιξη στον χώρο των γενικών αρχών του Κοινοτικού Δικαίου αποτέλεσε η αναγνώριση από το

Δικαστήριο της ευθύνης των Κρατών - μελών της Κοινότητας να αποκαθιστούν τις ζημιές που προκαλούνται στους ιδιώτες, όταν τα κρατικά όργανα παραβιάζουν τους κοινοτικούς κανόνες. Έτσι, οι αποφάσεις του ΔΕΚ 6 και 9/90 *Francovich*, αρχικά, και C-46/93 *Brasserie du Pêcheur* και C-48/93 *Factortame*, κατόπιν, μονοπώλησαν τη δεκαετία του '90 το ενδιαφέρον της σχετικής βιβλιογραφίας, αφού μ' αυτές ενισχύθηκε το σύστημα ελέγχου των Κρατών - μελών και κατ' επέκταση η αποτελεσματική εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων στις εθνικές έννομες τάξεις με την αναγνώριση μιας αξίωσης σε αποζημίωση, που αποτελεί μια επιπλέον δικονομική δυνατότητα των ιδιωτών, ιδιαίτερα όταν λόγω ελλείψεως αμέσου ισχύος μιας διάταξης του Κοινοτικού Δικαίου, αδυνατούν να επιβάλουν την εφαρμογή της με άλλο τρόπο.

Στη νομολογία *Francovich* το ΔΕΚ δεν είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί, άμεσα τουλάχιστον, με το ζήτημα της ευθύνης των Κρατών - μελών, όταν η παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου και η προερχόμενη απ' αυτή ζημία των ιδιωτών συντελείται με πράξεις ή παραλείψεις τις δικαστικής εξουσίας. Γενική, πάντως, ήταν η αναγνώριση ότι ουδέποτε το ΔΕΚ είχε αποκλείσει μια τέτοια ευθύνη αλλά, αντίθετα, έστω και με έμμεσο τρόπο, είχε συμπεριλάβει και τα εθνικά δικαστήρια στα όργανα οι πράξεις ή οι παραλείψεις των οποίων καταλογίζονται στο Κράτος. Δείγμα αυτής της θέσης θεωρούνταν η απόφαση 77/69 *Επιτροπή κατά Βελγίου*, όπου οι αιτιάσεις της Επιτροπής αφορούσαν παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου, που προκλήθηκε από παράλειψη του βελγικού Κοινοβουλίου να ψηφίσει εμπρόθεσμα νόμο για τη συμμόρφωση με το Κοινοτικό Δίκαιο. Στην απόφασή του, όμως, το ΔΕΚ αντί να αναφερθεί στη νομοθετική εξουσία ή στο Κοινοβούλιο τόνισε ότι «*η ευθύνη του Κράτους - μέλους κατά το άρθρο 169, πηγάζει ασχέτως του κρατικού οργάνου του οποίου η πράξη ή η παράλειψη αποτελεί την αιτία της παραλείψεως των υποχρεώσεών του, ακόμη και αν πρόκειται περί ανεξαρτήτου συνταγματικώς οργάνου*».

Έτσι, κρίθηκε ότι η χρησιμοποίηση του όρου «*ανεξαρτήτου συνταγματικώς οργάνου*» έγινε για να συμπεριληφθούν και τα εθνικά δικαστήρια στις πηγές γέννησης ευθύνης των Κρατών - μελών κατά το άρθρο 169 (σήμερα 226) ΣυνθΕΚ.

Περισσότερο σαφής ήταν ο Γενικός Εισαγγελέας Warner στις προτάσεις του στην υπόθεση 30/77 *Bouchereau*, όπου υποστήριξε ότι μεταξύ των ανεξαρτήτων συνταγματικών οργάνων συμπεριλαμβάνονται και τα δικαστήρια, ιδιαίτερα όταν αυτά αγνοούν ή παραβλέπουν το Κοινοτικό Δίκαιο κατά την έκδοση των αποφάσεών τους.

Στη δεκαετία που διανύουμε, όμως, το Δικαστήριο είχε τις ευκαιρίες να τοποθετηθεί άμεσα και με σαφήνεια στο ζήτημα του κατά πόσο οι αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων αποτελούν πράξεις καταλογιστέες στα Κράτη - μέλη, που ως τέτοιες ελέγχονται στο πλαίσιο του συστήματος «*της διπλής διασφάλισης*» του Κοινοτικού Δικαίου. Ειδικότερα, με την απόφασή του της 30ης Σεπτεμβρίου 2003 στην υπόθεση C-224/01 *Köbler* (προδικαστική) το ΔΕΚ δέχτηκε ότι τα Κράτη - μέλη ευθύνονται σε αποκα-

τάσταση της ζημίας που προκαλείται στους ιδιώτες από αντίθετες με το Κοινοτικό Δίκαιο δικαστικές αποφάσεις και μάλιστα των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων.

2. Η ευθύνη των Κρατών - μελών από δικαστικές αποφάσεις, το κεκτημένο Köbler

Με την *απόφαση Köbler*, που προκλήθηκε κατόπιν προδικαστικής παραπομπής δικαστηρίου Κράτους - μέλους (Αυστρία) στην έννομη τάξη του οποίου προβλέπεται η ευθύνη του δημοσίου από δικαστικές αποφάσεις πλην αυτών που δεν μπορούν να προσβληθούν με ένδικα μέσα, το Δικαστήριο επέκτεινε και ρητά πλέον τη νομολογία *Francovich* και στις περιπτώσεις των αντίθετων προς το Κοινοτικό Δίκαιο εθνικών δικαστικών αποφάσεων. Ειδικότερα, διερεύνησε και διατύπωσε τα θεμέλια της αρχής, αποκρούοντας τις αντίθετες ενστάσεις εκ μέρους μεγάλης μερίδας των Κρατών - μελών, απαρίθμησε τις προϋποθέσεις και, τέλος, διευκρίνισε τους ειδικούς όρους που πρέπει να συντρέχουν ώστε η παραβίαση να χαρακτηριστεί πρόδηλη και συνεπώς ικανή για τη γέννηση μιας τέτοιας ευθύνης, όταν πηγή της ζημίας είναι μια δικαστική απόφαση.

α. Η θεμελίωση της ευθύνης των Κρατών - μελών από δικαστικές αποφάσεις.

Για την θεμελίωση της ευθύνης των Κρατών - μελών από δικαστικές αποφάσεις το ΔΕΚ άντλησε επιχειρήματα από την αντιμετώπιση του σχετικού ζητήματος από την κοινοτική και τη διεθνή έννομη τάξη αλλά και τις έννομες τάξεις των Κρατών - μελών.

Έτσι, έκρινε ότι «η αρχή της ευθύνης των κρατών - μελών για ζημίες που προκαλούνται στους ιδιώτες... είναι σύμφωνη προς το σύστημα της Συνθήκης» και υπενθύμισε ότι στις υποθέσεις *Brasserie du Pêcheur* και *Factortame* έχει αποφανθεί «ότι η αρχή αυτή ισχύει για κάθε περίπτωση παραβίασεως του κοινοτικού δικαίου από κράτος - μέλος, όποιο και αν είναι το όργανο του κράτους - μέλους του οποίου η πράξη ή η παράλειψη προκαλεί την παραβίαση».

Εξάλλου, κατά το Δικαστήριο η αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων και η απόλαυση των δικαιωμάτων, που αντλούν οι ιδιώτες απ' αυτούς, θα ατονούσε αν δεν παρέχονταν σ' αυτούς η δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις να ζητούν αποζημίωση όταν τα δικαιώματά τους θίγονται. Ο λόγος αυτός ισχύει κατά κύριο λόγο και για τα εθνικά δικαστήρια που κρίνουν σε τελευταίο βαθμό εξαιτίας του ρόλου που επιτελούν στην εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και στην προστασία των δικαιωμάτων των ιδιωτών, καθώς και στο γεγονός ότι οποιαδήποτε προσβολή δικαιωμάτων των ιδιωτών δεν μπορεί να θεραπευτεί με άλλο τρόπο.

Το ΔΕΚ, πάντως, άφησε αναπάντητο το εγχείρημα των Κυβερνήσεων, που αντιτάχθηκαν στην καθιέρωση της ευθύνης των Κρατών - μελών από αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων σύμφωνα με το οποίο οι προϋποθέσεις θεμελίωσης της ευθύνης Κράτους - μέλους δεν μπορεί να διαφέρουν από εκείνες που θεμελιώνουν

την ευθύνη της Κοινότητας. Έτσι, αφού δεν νοείται κατά το άρθρο 288 ΣυνθΕΚ αξίωση και προσφυγή αποζημίωσης κατά της Κοινότητας από παραβιάσεις του Κοινοτικού Δικαίου, που προήλθαν από αποφάσεις του ΔΕΚ, για τον ίδιο λόγο δεν μπορεί να θεμελιωθεί ευθύνη των Κρατών - μελών για ζημία προκληθείσα από δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό.

Πολύτιμα στοιχεία για τη θεμελίωση της αρχής της ευθύνης των Κρατών - μελών από αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων άντλησε το ΔΕΚ από τη διεθνή έννομη τάξη, όπου αναγνωρίζεται η αρχή της ενότητας του κράτους στο πλαίσιο των κανόνων της διεθνούς ευθύνης (βλ. σχετικό Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ της 28ης Ιανουαρίου 2002 καθώς και το άρθρο 41 της ΕΣΔΑ και τη σχετική απόφαση *Dulaurans κατά Γαλλίας* της 21/3/2000). Με βάση αυτά το ΔΕΚ κατέληξε στο συμπέρασμα «*ότι εφόσον στη διεθνή έννομη τάξη, το κράτος του οποίου γεννάται η ευθύνη λόγω παραβίασεως διεθνούς υποχρεώσεως λαμβάνεται ως ενιαίο σύνολο, ασχέτως του αν η ζημιόγonos παραβίαση είναι καταλογιστέα στη νομοθετική, τη δικαστική ή την εκτελεστική εξουσία, το ίδιο, κατά μείζονα λόγο, θα πρέπει να ισχύει και στην κοινοτική έννομη τάξη*».

Το Δικαστήριο έχοντας δεχθεί προηγουμένως ότι η ευθύνη των Κρατών - μελών από αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων που παραβιάζουν το Κοινοτικό Δίκαιο μπορεί να θεμελιωθεί στην κοινοτική έννομη τάξη, όντας «*σύμφυτη προς το σύστημα της Συνθήκης*» αλλά και στη διεθνή έννομη τάξη, δεν αισθάνθηκε την ανάγκη εξαντλητικής μελέτης των σχετικών κανόνων που βρίσκει κανείς στο δίκαιο των Κρατών - μελών.

Άλλωστε, όπως θα δούμε παρακάτω, από εδώ προήλθαν και οι σοβαρότερες ενστάσεις στην προσπάθεια του ΔΕΚ για θεμελίωση της ευθύνης των Κρατών - μελών.

Έτσι, περιορίστηκε στην επισήμανση ότι αν και «*λόγοι αφορώντες με την τήρηση της αρχής του ουσιαστικού δεδικασμένου ή της ανεξαρτησίας των δικαστών οδήγησαν στο πλαίσιο των εθνικών εννόμων τάξεων, στην επιβολή περιορισμών, ενίοτε αυστηρών, στη δυνατότητα θεμελιώσεως ευθύνης του Δημοσίου, για ζημίες προκληθείσες από δικαστικές αποφάσεις, εντούτοις τέτοιοι λόγοι δεν μπορούν να αποκλείσουν κατηγορηματικώς αυτή τη δυνατότητα*».

Προσέχοντας ιδιαίτερα τη διατύπωσή του κατέληξε, αναφερόμενο γενικά στα εθνικά δικαστήρια και όχι στα ανώτατα δικαστήρια, που άλλωστε ήταν και το ζητούμενο στην υπόθεση *C-224/01 Köbler*, «*ότι η αρχής της ευθύνης του Δημοσίου για δικαστικές αποφάσεις έχει γίνει δεκτή, υπό τη μια ή την άλλη μορφή, από τα περισσότερα Κράτη - μέλη*».

Σοβαρές ενστάσεις, πάντως, στην καθιέρωση της αρχής της ευθύνης του Δημοσίου από αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων εγέρθηκαν από Κράτη - μέλη, όπως η Αυστρία, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι ενστάσεις αυτές συνδέονταν με θεμελιώδεις αρχές της ευρωπαϊκής νομικής παράδοσης και του νομικού πολιτισμού, που απολαμβάνουν και το κύρος συνταγματικής κατοχύρωσης, όπως είναι η

αρχή της ανεξαρτησίας και το κύρος της δικαιοσύνης, της αμεροληψίας των δικαστών και κυρίως του σεβασμού της ισχύος του ουσιαστικού δεδικασμένου.

Το Δικαστήριο σε άλλες περιπτώσεις με λιγότερο και σε άλλες με περισσότερο επιτυχημένο τρόπο απέρριψε όλες τις παραπάνω ενστάσεις. Η σχετική συζήτηση, όμως, εκφεύγει των ορίων αυτού του σχολίου. Αξίζει, πάντως, να διερωτηθεί κανείς αν με την αναγνώριση της ευθύνης των Κρατών - μελών, ιδιαίτερα από αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων τους, σε συνδυασμό με τη θέση του ΔΕΚ ότι αρχές, όπως η ασφάλεια του δικαίου και του σεβασμού του ουσιαστικού δεδικασμένου, μπορεί να κάμπτονται μπροστά στην ανάγκη ομοιομορφίας και αποτελεσματικής εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου, βρισκόμαστε στην απαρχή της δημιουργίας ενός νέου βαθμού δικαιοδοσίας, δηλαδή, μιας «οιονεί αναιρέσεως» υπέρ του Κοινοτικού Δικαίου.

β. Οι προϋποθέσεις της ευθύνης των Κρατών - μελών από δικαστικές αποφάσεις

Η διερεύνηση και η απαρίθμηση από το ΔΕΚ των προϋποθέσεων γέννησης της ευθύνης των Κρατών - μελών από δικαστικές αποφάσεις βασίστηκε σε τρεις παραδοχές εκ μέρους του Δικαστηρίου:

Κατά την πρώτη παραδοχή, αφού έγινε δεκτό ότι η υποχρέωση αποζημίωσης των ιδιωτών από τα Κράτη - μέλη στις περιπτώσεις παραβίασης του Κοινοτικού Δικαίου αποτελεί αρχή σύμφυτη με το σύστημα που καθιέρωσε η ΣυνθΕΚ, ο καθορισμός των προϋποθέσεων της ευθύνης αποτελεί ζήτημα του Κοινοτικού Δικαίου και όχι του εθνικού δικαίου.

Το Δικαστήριο, πάντως, δεν απέκλεισε τη δυνατότητα θεμελιώσεως της ευθύνης σε λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις, αν αυτές προβλέπονται από το δίκαιο του Κράτους - μέλους κατά του οποίου στρέφεται η αξίωση.

Σύμφωνα με τη δεύτερη παραδοχή, οι προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης του δημοσίου από αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων πρέπει να είναι οι ίδιες μ' αυτές που προβλέπονται για τις άλλες κρατικές εξουσίες. Έτσι, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του Κοινοτικού Δικαίου και της σχετικής νομολογίας του ΔΕΚ, όπου σημειώνεται τάση προσεγγίσεως των προϋποθέσεων ευθύνης των Κρατών - μελών με αυτήν της ευθύνης της Κοινότητας (απόφαση C-352/98 *Bergaderm*), οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

- Ο παραβιασθείς κανόνας του Κοινοτικού Δικαίου θα πρέπει να αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες.
- Η παραβίαση να είναι κατάφωρη.
- Να υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβιάσεως της υποχρέωσης που υπέχει το κράτος και της ζημίας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες.

Είναι φανερό ότι από τις παραπάνω προϋποθέσεις αυτή που εγείρει τα περισσότερα ερμηνευτικά προβλήματα είναι η δεύτερη κάτι που ανάγκασε το ΔΕΚ να επιμείνει στον καθορισμό του εννοιολογικού περιεχομένου της, δηλαδή, στο να προσ-

διορίσει τότε μια παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου, ειδικά όταν επέρχεται με απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντας σε τελευταίο βαθμό, είναι κατάφωρη.

Στο σημείο αυτό διατυπώθηκε η τρίτη παραδοχή, σύμφωνα με την οποία, αν και οι ελάχιστες «κοινοτικές» προϋποθέσεις για τη θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου πρέπει να είναι κοινές για τα όλα τα όργανα των κρατικών λειτουργιών, κατά την εφαρμογή τους, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ανώτατο εθνικό δικαστήριο, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη «η ιδιομορφία του δικαστικού λειτουργήματος καθώς και οι νόμιμες απαιτήσεις της ασφάλειας του δικαίου».

Οι παραπάνω ιδιαιτερότητες οδήγησαν το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι «ευθύνη του Δημοσίου λόγω παραβίασεως του κοινοτικού δικαίου με απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντας σε τελευταίο βαθμό μπορεί να θεμελιωθεί μόνο στην εξαιρετική περίπτωση στην οποία ο δικαστής προδήλως αγνόησε το εφαρμοστέο (κοινοτικό) δίκαιο».

γ. *Η έννοια της κατάφωρης παραβίασης του Κοινοτικού Δικαίου εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων*

Κατά το ΔΕΚ τα στοιχεία εκείνα τα οποία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο εθνικός δικαστής ενώπιον του οποίου εκκρεμεί αξίωση αποζημίωσης, ώστε να αποφανθεί ότι μια παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου εκ μέρους ενός εθνικού δικαστηρίου είναι κατάφωρη, ειδικά αν πρόκειται για ανώτατο δικαστήριο, δηλαδή αν το εν λόγω δικαστήριο προδήλως αγνόησε το κοινοτικό δίκαιο, είναι:

- Ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα.
- Ο αυτοπροαίρετος χαρακτήρας της παραβίασεως.
- Ο συγγνωστός ή ασύγγνωστος χαρακτήρας της νομικής πλάνης.
- Η ενδεχόμενη διατύπωση γνώμης ενός κοινοτικού οργάνου.
- Η μη συμμόρφωση του συγκεκριμένου δικαστηρίου προς την υποχρέωσή του να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ.

• Σε κάθε περίπτωση, πάντως, κατάφωρη παραβίαση υπάρχει όταν η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου εκδόθηκε κατά προφανή αντίφαση προς τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου.

Σχετικά με τα παραπάνω στοιχεία θα πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις:

Η πρώτη έχει σχέση με το κατά πόσο υπάρχει κάποια μορφής ιεράρχηση των παραπάνω στοιχείων, έτσι ώστε κάποιο απ' αυτά να κριθεί περισσότερο αποφασιστικό από τα άλλα. Το ζήτημα αυτό που προκύπτει από μια διαφανόμενη διαφοροποίηση μεταξύ της αποφάσεως του ΔΕΚ και των προτάσεων του Γ.Ε. Ph. Léger. Συγκεκριμένα, ο Γ.Ε. από τα παραπάνω στοιχεία διέκρινε ως αποφασιστικό το συγγνωστό ή ασύγγνωστο χαρακτήρα της νομικής πλάνης, υποστηρίζοντας ότι ασύγνωστη είναι η παραβίαση, όταν η κρινόμενη απόφαση αγνόησε τη νομολογία του ΔΕΚ ή διατυπώθηκε χωρίς προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΚ. Αντίθετα το Δικαστήριο δεν επεχείρησε να ξεχωρίσει κάποιο από τα παραπάνω στοιχεία τα οποία, έ-

τσι, πρέπει να συνεκτιμώνται, αφήνοντας μεγαλύτερα περιθώρια υποκειμενικών εκτιμήσεων από τον εθνικό δικαστή που θα κληθεί να κρίνει μια αξίωση αποζημίωσης.

Πάντως, παρά την όποια διαφοροποίηση, σε τελευταία ανάλυση φαίνεται ότι «λυδία λίθος» στους κόλπους του ΔΕΚ για να θεμελιωθεί αξίωση αποζημίωσης σε βάρος του Δημοσίου ειδικά από απόφαση ανωτάτου δικαστηρίου που παραβίασε το Κοινοτικό Δίκαιο είναι η μη συμμόρφωσή του προς τη νομολογία του ΔΕΚ (αν υπάρχει) και, κυρίως, η μη εκπλήρωση της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής.

Η δεύτερη παρατήρησή μας έχει σχέση με τον υψηλό βαθμό δυσκολίας που παρουσιάζεται κατά την εκτίμηση των παραπάνω στοιχείων για τη θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου, αφού δεν αρκεί η παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου αλλά αυτή θα πρέπει να είναι και κατάφωρη. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην υπόθεση *Köbler*, αν και ο Γ.Ε. Ph. Léger και το ΔΕΚ ταυτίστηκαν στις εκτιμήσεις τους ως προς την ύπαρξη παραβίασης του Κοινοτικού Δικαίου εκ μέρους του αυστριακού δικαστηρίου, το οποίο εξέδωσε δικαστική απόφαση αντίθετη προς το Κοινοτικό Δίκαιο χωρίς να παραπέμψει σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, τελικά οδηγήθηκαν σε διαφορετικό συμπέρασμα ως προς τη θεμελίωση της ευθύνης του αυστριακού δικαστηρίου. Έτσι, ο Γ.Ε. έκρινε ότι η παραβίαση της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής καθιστούσαν αυτήν ασύγγνωστη και συνεπώς κατάφωρη με αποτέλεσμα να θεμελιώνεται η αξίωση προς αποζημίωση. Αντίθετα το ΔΕΚ, θεώρησε την παραβίαση συγγνωστή κρίνοντας ότι κατά τη διατύπωση της κρίσης του αυστριακού δικαστηρίου δεν είχε με σαφήνεια ερμηνευτεί ο παραβιασθείς κοινοτικός κανόνας, έτσι ώστε να δικαιολογείται η εσφαλμένη εκτίμηση του περιεχομένου της σχετικής νομολογίας του ΔΕΚ.

3. Όροι συμβατότητας εθνικών συστημάτων ευθύνης από δικαστικές αποφάσεις με το κεκτημένο *Köbler*

Τρία μόλις χρόνια μετά από την απόφαση *Köbler* το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία στην υπόθεση *Traghetti* να εξειδικεύσει περαιτέρω τις θέσεις του στο ζήτημα της ευθύνης των Κρατών - μελών από αποφάσεις δικαστικών οργάνων. Το ζήτημα εδώ τέθηκε από δικαστήριο Κράτους - μέλους στην έννομη τάξη του οποίου προβλέπεται η ευθύνη του δημοσίου από αποφάσεις δικαστηρίων, χωρίς εξαιρέσεις βαθμού δικαιοδοσίας όπως στην περίπτωση της Αυστρίας, μια ευθύνη όμως που τελεί κάτω από σοβαρούς και πολλαπλούς περιορισμούς. Έτσι, το ερώτημα επί του οποίου κλήθηκε το ΔΕΚ να πάρει θέση ήταν η συμβατότητα με το κοινοτικό δίκαιο των περιπτώσεων αποκλεισμού καθώς και περιορισμού της ευθύνης του κράτους λόγω της δραστηριότητας ανωτάτου δικαστηρίου.

Ειδικότερα το Δικαστήριο κλήθηκε να κρίνει αν το Κοινοτικό Δίκαιο και συγκεκριμένα οι αρχές που έθεσε το Δικαστήριο με την απόφαση *Köbler* επιτρέπουν ή όχι εθνική ρύθμιση όπως αυτή του ιταλικού δικαίου, η οποία,

αφενός, αποκλείει την ευθύνη του κράτους για ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από εθνικό δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, όταν η παράβαση αυτή απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία κανόνων δικαίου ή την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων, και,

αφετέρου, περιορίζει, κατά τα λοιπά, την ευθύνη αυτή σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή.

α. Ο αποκλεισμός της ευθύνης κατά την ερμηνεία του δικαίου και την εκτίμηση πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων

Στο ζήτημα αυτό η ΤΔΜ και η Επιτροπή, καθώς και ο ΓΕ Ph. Léger υποστήριξαν ότι η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων καθώς και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου «είναι συνυφασμένες με τη δικαιοδοτική δραστηριότητα», με αποτέλεσμα ο αποκλεισμός, υπό τις περιστάσεις αυτές, της ευθύνης του κράτους λόγω της ασκήσεως της δραστηριότητας αυτής συνεπάγεται, στην πράξη, αποκλεισμό κάθε ευθύνης του κράτους για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς. Αντίθετα, η Ιταλική Κυβέρνηση και άλλες κυβερνήσεις υποστήριξαν ότι μια εθνική ρύθμιση όπως η επίδικη της κύριας δίκης είναι απολύτως συμβατή με τις αρχές του κοινοτικού δικαίου, καθόσον εξισορροπεί την ανάγκη, αφενός, διασφάλισης της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας και των επιταγών της ασφάλειας δικαίου και, αφετέρου, παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στους ιδιώτες σε περιπτώσεις κατάφωρων παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς.

Το Δικαστήριο, αφού έκρινε ότι «η ερμηνεία των κανόνων δικαίου συνδέεται με την ουσία της δικαιοδοτικής εξουσίας» τόνισε ότι «δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο πρόδηλης παραβάσεως του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου ακριβώς κατά την άσκηση της εν λόγω ερμηνευτικής δραστηριότητας».

Μια τέτοια πρόδηλη παραβίαση του Κοινοτικού Δικαίου μπορεί να προκύψει:

Από ερμηνεία του εθνικού δικαίου αντίθετη προς το ισχύον κοινοτικό δίκαιο και προς την υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας την οποία υπέχουν όλα τα εθνικά δικαστήρια (βλ. *απόφαση Pfeiffer*) στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών όσον αφορά την ερμηνεία διατάξεων του εσωτερικού δικαίου που θεσπίστηκαν προκειμένου να μεταφέρουν στο εσωτερικό δίκαιο μια οδηγία που εξασφαλίζει δικαιώματα στους ιδιώτες.

Παρεμφερής προς την παραπάνω περίπτωση είναι και αυτή κατά την οποία η παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από εσφαλμένη ερμηνεία κανόνα της εφαρμοστέας κοινοτικής νομοθεσίας, είτε πρόκειται περί ουσιαστικού, είτε περί δικονομικού κανόνα

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί η περίπτωση κατά την οποία ένα (ανώτατο) δι-

καστήριο εφαρμόζει μια εθνική ρύθμιση την οποία θεωρεί σύμφωνη προς την κοινοτική έννομη τάξη, ενώ θα έπρεπε να την απορρίψει, σύμφωνα με την αρχή της υπεροχής του Κοινοτικού Δικαίου λόγω της ανυπέρβλητης αντιφατικότητάς της προς αυτό.

Στις διάφορες περιπτώσεις παραβάσεως του Κοινοτικού Δικαίου συγκαταλέγεται και η περίπτωση κατά την οποία ένα ανώτατο δικαστήριο δεν τηρεί την υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ κατά το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ, αφού, η παράβαση της εν λόγω υποχρέωσης ενδέχεται να οδηγήσει το οικείο δικαστήριο να υποπέσει σε σφάλμα το οποίο εμπίπτει σε κάποια από τις παραπάνω περιπτώσεις.

Τα ίδια ισχύουν και για την εκτίμηση πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων παρά το γεγονός ότι τα ανώτατα δικαστήρια, σε αντίθεση με τα τακτικά δικαστήρια, δεν αποφαινόμενα επί της ουσίας αλλά μόνον επί νομικών ζητημάτων. Ωστόσο, η εκ μέρους των τακτικών δικαστηρίων εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων δεν ξεφεύγει εντελώς του ελέγχου των ανωτάτων δικαστηρίων, στο μέτρο που τα δικαστήρια αυτά σκοπούν, μεταξύ άλλων, στην τήρηση των κανόνων περί αποδείξεως και καλούνται να επιβεβαιώσουν την ακρίβεια του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών, δηλαδή, να εξετάσουν αν τα πραγματικά περιστατικά της επίδικης υποθέσεως, όπως εκτίθενται στην προσβαλλόμενη απόφαση, εμπίπτουν όντως στη νομική κατηγορία στην οποία τα ενέταξαν οι δικαστές ουσίας, οπότε αυτό συνεπάγεται ότι εμπίπτουν σε καθορισμένο νομικό καθεστώς. Τα παραπάνω αγγίζουν και το Κοινοτικό Δίκαιο και ιδιαίτερα τον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, όπου υπάρχουν πολλές πράξεις νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών που εμπίπτουν στον έλεγχο των ανωτάτων δικαστηρίων.

Με βάση τα παραπάνω το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο αποκλεισμός της ευθύνης των δικαστηρίων που προβλέπει το ιταλικό δίκαιο και συνδέονται με την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων καθώς και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου δεν συμβιβάζονται με την αρχή που έθεσε με την απόφαση *Köbler*, αφού «της αποστερούν την πρακτική αποτελεσματικότητά της όσον αφορά τις πρόδηλες παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο».

β. Ο περιορισμός της ευθύνης σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή

Η συζήτηση εδώ εντοπίστηκε στο ζήτημα αν ο περιορισμός της ευθύνης του δημοσίου από αποφάσεις δικαστηρίων σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή μπορεί να είναι συμβατή με την προϋπόθεση της πρόδηλης παραβίασης του εφαρμοστέου δικαίου, που έθεσε το ΔΕΚ με την απόφαση *Köbler*.

Κατά την ΤΔΜ ο περιορισμός αυτός συνιστά *de facto* αποκλεισμό κάθε ευθύ-

νης του κράτους, καθόσον, αφενός, η έννοια της «βαριάς αμέλειας», αυτή καθαυτή, δεν εκτιμάται κατά διακριτική ευχέρεια από τον δικαστή που καλείται να αποφανθεί επί αγωγής για την αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε από δικαστική απόφαση, αλλά ορίζεται αυστηρά από τον εθνικό νομοθέτη, ο οποίος απαριθμεί εκ των προτέρων και περιοριστικά τις περιπτώσεις βαριάς αμέλειας. Εξάλλου, κατά την εφαρμογή του νόμου 117/88 προκύπτει ότι τα ιταλικά δικαστήρια και ιδίως το Corte suprema di cassazione ερμηνεύουν με ιδιαίτερος περιοριστικό τρόπο τον εν λόγω νόμο καθώς και τις έννοιες της «βαριάς αμέλειας» και της «ασύγγνωστης αμέλειας» με συνέπεια να απορρίπτονται σχεδόν συστηματικά οι υποβαλλόμενες κατά του ιταλικού δημοσίου αγωγές.

Το Δικαστήριο, αφού αρχικά υπενθύμισε τα κριτήρια με βάση τα οποία κρίνεται αν μια παραβίαση είναι πρόδηλη ή όχι, δεν απέκλεισε «το ενδεχόμενο το εθνικό δίκαιο να διευκρινίζει τα σχετικά με τη φύση ή τον βαθμό μιας παραβίασεως κριτήρια». Κατά τη γνώμη μας αυτή η «εξουσία διευκρίνισης» των κοινοτικών κριτηρίων με βάση τα οποία μια παραβίαση κρίνεται ως πρόδηλη, που αναγνώρισε το ΔΕΚ στα εθνικά δικαστήρια και η οποία, βέβαια, θα πρέπει να επιβεβαιωθεί στο μέλλον, μπορεί να δώσει αρκετά περιθώρια ευελιξίας στις εθνικές έννομες τάξεις κατά τη θέσπιση σχετικής με την ευθύνη των δικαστών νομοθεσίας αλλά και να ανοίξει ένα νέο κύκλο ερωτημάτων, όπως αυτών της υπόθεσης *Traghetti*, ενώπιον του ΔΕΚ. Η ευελιξία ενισχύεται, εξάλλου, και από το γεγονός ότι η ευθύνη του κράτους μπορεί να θεμελιωθεί, βάσει του εθνικού δικαίου σε λιγότερο περιοριστικούς όρους από εκείνους που το Δικαστήριο έθεσε με την απόφαση *Köbler*.

Αντίθετα, η επιβολή προσθέτων ή αυστηρότερων όρων, όπως ο περιορισμός της ευθύνης των δικαστών μόνο στις περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας, προσβάλει κατά Δικαστήριο το δικαίωμα αποκαταστάσεως το οποίο στηρίζεται στην κοινοτική έννομη τάξη, αφού περιορίζει την αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων, που αντλούν οι ιδιώτες από το Κοινοτικό Δίκαιο. Κατά συνέπεια ούτε ο δεύτερος περιορισμός της ευθύνης των δικαστών κατά την ιταλική νομοθεσία κρίθηκε συμβατός από το ΔΕΚ με το *κεκτημένο Köbler*.

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

1. Η απόφαση *Traghetti* έρχεται να επιβεβαιώσει ένα αρχικό συμπέρασμα που δημιουργήθηκε με την απόφαση *Köbler* και τις άλλες συναφείς αποφάσεις της ίδιας περιόδου, ότι, δηλαδή, στο πλαίσιο της σταθερής επιδίωξης του Δ.Ε.Κ. για τη διασφάλιση της ομοιόμορφης, πλήρους και αποτελεσματικής εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου δεν μπορούν να γίνουν ανεκτές «γκρίζες ζώνες» ή θύλακες εντός των εθνικών εννόμων τάξεων, όπου τα δικαιώματα που αντλούνται από το Κοινοτικό Δίκαιο δεν θα βρίσκουν αποτελεσματική προστασία ενώ ο ρόλος που ανέθεσαν οι Συνθήκες στο Δικαστήριο και τη νομολογία του θα αμφισβητούνται. Τη θέση αυτή

το Δ.Ε.Κ. φαίνεται να είναι αναγκασμένο να απευθύνει πλέον και στα εθνικά δικαστήρια εγκαταλείποντας την επιφυλακτική στάση με την οποία αντιμετώπιζονταν αυτά επί σειρά ετών και λαμβάνοντας υπόψη τη «στρατηγική σημασία» του εθνικού δικαστή στο σύστημα εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου.

2. Ακόμη, με την νέα του απόφαση του ΔΕΚ επιβεβαιώνει *κεκτημένο Köbler* όσον αφορά τους όρους και τις προϋποθέσεις γέννησης της ευθύνης των Κρατών - μελών, όταν τα δικαστήρια τους και μάλιστα τα ανώτατα παραβιάζουν το Κοινοτικό Δίκαιο. Πάντως, η απόφαση *Traghetti* με την αναγνώριση της εξουσίας των εθνικών δικαστηρίων «να διευκρινίζουν τα σχετικά με τη φύση ή τον βαθμό μιας παραβάσεως κριτήρια» φαίνεται να δίνει κάποια περιθώρια ευελιξίας στις εθνικές έννομες τάξεις κατά τη θέσπιση σχετικής με την ευθύνη των δικαστών νομοθεσίας αλλά και να ανοίξει ένα νέο κύκλο ερωτημάτων ενώπιον του ΔΕΚ.

3. Η απόφαση *Traghetti* δείχνει, τέλος, ότι βρισκόμαστε στην αρχή ενός νέου κύκλου νομολογίας του ΔΕΚ, που άνοιξε με την απόφαση *Köbler* αλλά που απέχει ακόμη από το κλείσιμό του, αφού παρά την νέα απόφαση του ΔΕΚ παραμένουν αρκετά ζητήματα ανοικτά προς αντιμετώπιση τόσο στο κοινοτικό όσο και στο εθνικό επίπεδο. Στο κοινοτικό επίπεδο διακρίνει κανείς το ζήτημα της ιεράρχησης των κριτηρίων με βάση τα οποία κρίνεται αν μια αντίθετη με το Κοινοτικό Δίκαιο δικαστική απόφαση συνιστά πρόδηλη παραβίαση καθώς και η θέση που κατέχει η παραβίαση της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΚ στο σύστημα των εν λόγω κριτηρίων. Στο εθνικό επίπεδο, από την άλλη πλευρά, η αναγνώριση της ευθύνης των Κρατών - μελών από αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων τους σε συνδυασμό με τη θέση του Δικαστηρίου ότι οι αρχές, όπως αυτές της ασφάλειας του δικαίου και του σεβασμού του ουσιαστικού δεδουλευμένου μπορεί να κάμπτονται μπροστά στην ανάγκη ομοιομορφίας και αποτελεσματικής εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου, δημιουργούν την ανάγκη εξεύρεσης των κατάλληλων δικονομικών θεσμών στο πλαίσιο των οποίων θα μπορούν να «συμβιώνουν» τόσο οι παραπάνω αρχές συνταγματικού χαρακτήρα για τα Κράτη - μέλη όσο και η υποχρέωσή τους για αποτελεσματική εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων στις εθνικές έννομες τάξεις.